

13/2016

14/2016

Rajashri Shahu Education Society,
**Yeshwantrao Chavan College of Arts,
Commerce & Science,**
Sillod, Dist: Aurangabad

• UGC SPONSORED •
Two Day National Conference
Social Responsibility in Disaster Management

• **SOUVENIR** •

: Organised by :
Department of Sociology

• Editor •

Dr. Ashok K. D. ...

ME 2016-17

केंद्राच्या नियमित बैठका व्हायला हव्यात. आपत्ती व्यवस्थापन निधीची निर्मितो राष्ट्रीय, राज्य आणि जिल्हा पातळी पर्यंत व्हायला हवी.

निष्कर्ष :-

प्रस्तुत लघुशोध निबंधाच्या माध्यमातून आपत्ती व्यवस्थापनाची आवश्यकता यावर चिकित्सक अभ्यास करतांना काही बाबी जाणीवपूर्वक रेखांकित कराव्या लागतात. पर्यावरणीय संकटे ही सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक घटकांच्या परस्परक्रियातून येत असतात. ती समजून घेवून आपत्ती व्यवस्थापन आधिका यांसोबत बसून त्यांचा निपटारा व्हायला हवा. धोरण ठरविणारे तज्ञ, त्यांची धोरणे आणि त्या धोरणांनी प्रभावित होणारे नागरिक यांच्यात बरेच अंतर असते. पूर, वाढटळी, दुष्काळ, भूकंप, आग, शितलहर इ. सामना करतांना भारताला बाहुविध प्रकारे त्याकडे बघावे लागते. त्यात वार्धातांचा सहभागही महत्त्वाचा असतो. तेव्हा त्यासाठी प्रशासनाकडून सातत्यपूर्ण नियोजन, समन्वय आणि अंमलबजावणीची गरज असते. त्यामुळे संभावित कोणत्याही आपत्तीला समर्थपणे तोंड देण्यासाठी, त्यातून सावरण्यासाठी पर्यावरणीय बदलांच्या अभ्यासासंबतच त्याची शास्त्रीय कारणे वैज्ञानिक आणि तंत्रज्ञानात्मक अभ्यास व साधने याच्या माध्यमातून सोडवण्याचे कसब व त्यावर उपाययोजना करण्याचे सामर्थ्य समुदाय, राज्य, राष्ट्र व प्रशासन यांचेकड असणे काळाची गरज निर्माण झाली आहे. आपत्ती व्यवस्थापनाबाबतचे अत्यंत प्राथमिक ज्ञान व त्या विषयीचे शिक्षण व प्रशिक्षण हे केवळ सैद्धांतिक दृष्ट्या अभ्यासापुढे मर्यादीत न राहता ते सर्वसामान्य नागरीक प्रशासनातील व आपत्ती व्यवस्थापनाशी संबंधीत असे सर्व घटक, विद्यार्थी यांच्या प्रयोगशील कृतीचा भाग होणे, हे एक आपत्ती व्यवस्थापनाचे नियोजन आणि पुनर्वसन वापरण्याकडे टाकलेले महत्त्वाचे पाऊल ठरेल.

संदर्भसूची :-

- संजीवन जोशी, (व्यवसाय सातत्य व्यवस्थापन सल्लागार), महाराष्ट्र टाईम्स, ११ ऑक्टोबर २०१३.
- कुलकर्णी, भांसले, (आपत्ती व्यवस्थापन), फडके प्रकाशन, कोल्हापुर, २००४.
- पटारे संजय, (आपत्ती व्यवस्थापन), डायमंड पब्लिकेशन, पुणे, २००८.
- टेभे भास्कर, (आपत्ती व्यवस्थापन), अनिरुद्ध डिजास्टर अँडडमी, मुंबई, २०१४.
- Government Of India Report (Home Affair), Disaster Management, २००६.
- Second Administrative Commission, ३rd Report, २००९.

जैव विविधतेचे संवर्धन व त्यावरील उपाय

प्रा.मेघराज रा. शिंदे
कला व विज्ञान महिला महाविद्यालय, मेहकर

प्रस्तावना :

पर्यावरण संरक्षणसाठी जैव विविधतेचे संवर्धन करणे आवश्यक आहे. नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा वापर उपयोग अशा पद्धतीने करावा की, ज्यामुळे ती संपदा नाश पावणार नाही. अशी शाश्वत संवर्धन प्रक्रिया सर्वत्र अवलंबणे आवश्यक आहे. जैव विविधता मौल्यवान आहे. तिच्या संरक्षणार्थ शासकीय व सामाजिक स्तरांमधून विविध संस्था कार्य करीत आहेत. जैव विविधतेच्या संपदेचे सर्वेक्षण करणे, संवर्धन व संरक्षण करणे मानवाच्या अस्तित्वाच्या दृष्टीने गरजेचे आहे. जगाच्या जैव विविधतेचे अति संवेदनशील महत्त्वाचे असे एकूण २५ भूभाग असून त्यात भारतातील परिचम घाटाचा समावेश केला जातो.

भारतात इ.स. १९७२ मध्ये व १९९२ मध्ये वन्य प्राण्यांच्या संरक्षणासाठी वन्यजीव संरक्षण कायदा केला व शिकारीवर निर्बंध घालण्यात आला. १९८० मध्ये जंगल संरक्षण कायदा करण्यात आला व जंगलाखेरीज इतर कारणांसाठी जंगल जमीन वापरण्यास प्रतिबंध करण्यात आला. १९८७ च्या मासेमारी कायद्याने मासेमारीस स्फोटके न विपारी द्रव्ये वापरण्यावर निर्बंध घातले. पर्यावरण संरक्षणाच्या उपाययोजनांबाबतचा कायदा १९८६ मध्ये केला गेला व त्याद्वारे हवा पाण्याचे प्रदूषण, टाकाऊ कचरा, विपारी पदार्थ यांच्याबाबत नियम केले. भारतात वनस्पती व प्राण्यांच्या संवर्धन व संरक्षणासाठी २३ व्याघ्र प्रकल्प, ९२ राष्ट्रीय उद्याने, ४९७ अभयारण्ये व १५ राखीव जंगले तयार केलेली आहेत.

जैवसंवर्धनासाठी स्थानिक जंगली जातीच्या नवीन जाती या संकरित पद्धतीने निर्माण केल्या जातात. अनुवंश टिकवून ठेवणे व त्यांचे संरक्षण करणे यासाठी जीन किंवा जनुक बँका स्थापन झाल्या आहेत. नैसर्गिक जंगल प्रक्रियेऐवजी सजीवांच्या प्रयोगशाळेत क्लोनिंग पद्धतीने सजीवांची प्रयोगशाळेत निर्मितो केली जाते. भारतात ICAR संस्था जनुके संवर्धनाचे GBC चे कार्य करीत आहेत. याशिवाय भारतात नॅशनल ब्यूरो ऑफ प्लँट जेनेटिक रिसोर्स नवी दिल्ली ही संस्था, भात, गाजर, कांदे, मुळा, टोमॅटो, मिरची, पपई, बटाटे, गहू, बाजरी, कडधान्ये इत्यादी प्रजातींचे जतन करत आहे. नॅशनल ब्यूरो ऑफ अॅनिमल जेनेटिक रिसोर्स हरियाणा ही संस्था कर्नाल येथे असून ती पाळीव प्राण्यांच्या पुनरुत्पादनासाठी पेशी द्रव्याचे जतन करते. दिल्लीला येथेच उली संवर्धन व जैन तंत्र ज्ञानाद्वारे जैव संवर्धन करणारी नॅशनल फॅसिलिटी फॉर प्लँट टिशू कल्चर रिपॉझिटरी ही संस्था आहे.

जगात सर्वात जास्त सजीवांचा नाश हा त्यांच्या वस्तुस्थानाच्या नाशामुळे घडून आला. जगात ब्राझीलमधील रिओडी जानीरो येथे वसुंधरा शिखर परिषदेत संयुक्त राष्ट्र संघटनेमार्फत जैव विविधता करार केला आहे. आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे संकटात आलेल्या वन्य वनस्पती व प्राण्यांच्या संरक्षणासाठी आंतरराष्ट्रीय व्यापार करार केला व तो १९७५ पासून अमलात आणला. इ.स. १९७९ मध्ये इराण येथील रामसर येथे आंतरराष्ट्रीय जलमय भूमीविषयी करार केला व त्याची अंमलबजावणी १९७५ पासून करण्यात आली. जलमय भूमीतील सरोवरे, तलाव इत्यादीमधील प्राणी व वनस्पतींचे संवर्धन करण्यासाठी या कराराद्वारे आचारसंहिता ठरविण्यात आली.

१९७२ मध्ये जागतिक वारसा करार पॅरिसमध्ये करण्यात आला. त्याची अंमलबजावणी १९७५ पासून केली. सर्वांसाठी उपयुक्त अशा ठिकाणांचे संरक्षण करण्यास हा नैसर्गिक वारसा संरक्षण करार उपयुक्त ठरला आहे. जंगली प्राण्यांच्या अनेक प्रजातींमध्ये रोगप्रतिकारक शक्ती व सकस गुणवत्ता आढळते. ती टिकवून ठेवली पाहिजे. संवर्धन धोरण :

वन वैभवाचे संरक्षण व संवर्धन करण्यासाठी शासकीय पातळीवर पुढील उद्दिष्टे ठरविण्यात आली आहेत.

१. निसर्गाचा समतोल राखणे, जंगलाचा नाश थांबविणे.
२. वनस्पती व प्राण्यांच्या दुर्मीळ जातींचे संरक्षण करणे व सर्वच वन्य जीवांशी निसर्गाशी नाते जोडणे, त्याबद्दल आस्था दाखविणे.
३. वनस्पती व प्राण्यांच्या आनुवंशिक जनुकांची जोपासना करणे.

जंगलातील गवत खाणारे सर्व प्राणी मारून टाकले तर त्या प्राण्यांना खाणारे मांसाहारी, वाघ, सिंह यांसारखे हिंस्र प्राणी भक्ष्य (अन्न) म्हणून मानवी वस्तीवर व पाळीव प्राण्यांवर हल्ला करतील. याउलट हिंस्र वाघ सिंह, चित्ता यांसारखे प्राणी मारून टाकले तर गवत खाणाऱ्या प्राण्यांची संख्या इतकी वाढेल की, ते प्राणी गानवाच्या अन्नाची गरज भागविणाऱ्या सर्वच शेतीपिकांचा फुडशा पाडतील. निसर्ग समतोल ढासळेल. सापाचे विष हे औषधी असल्याने त्या दृष्टीने व कातडीसाठी साप मारले तर शेतातील उंदरांचा सुळसुळाट होऊन उंदीर शेतीची नासाडी करतील. मर्ब घडकामांमध्ये सामतोस सामतोस

नफा मिळवून देतात. संपूर्ण जगात वनस्पतींच्या जाती संवर्धनासाठी १५०० हून अधिक वनस्पती उद्याने व ८०० हून अधिक प्राणी संग्रहालये आहेत.

जैव विविधता संरक्षणाच्या पट्टी :

१. मूलस्थानी संरक्षण:

सजीव प्राणी ज्या जंगलात, अधिवासात राहतात तेथे सजीवांचे जतन व संरक्षण केले जाते. जंगलात जेथे मूळ पर्यावरणात जे जे वनस्पती / वृक्ष प्रकार वाढलेले असतात

302

त्यांचे संरक्षण केले जाते. त्यास मूलस्थानी संरक्षण म्हणतात. हिरडा, बेहडा, अर्जुन, एरंड, जांभूळ इत्यादी वनस्पतींची वाढ केली जाते. मूळ जंगली प्राणी जेथे राहतात असे जंगल जसे सुरक्षित ठेवले जाते तसेच त्या जंगलातील प्राण्यांचेही संरक्षण केले जाते. मूळस्थानी संरक्षण प्रक्रियेत नैसर्गिक वनस्पती, प्राणी, झरे, टेकड्या, दरी इत्यादीचे मूळ स्वरूप बदलविले जात नाही. अशा ठिकाणी मानवी हस्तक्षेप केला जात नाही. उदा. भारतातील केरळची सायलेंट व्हॅली ही मूळची जशीच्या तशी आजही सुरक्षित ठेवलेली आहे. आज मूलस्थानी संरक्षण व्हावे म्हणून अनेक भागांत अभयारण्ये निर्माण केली आहेत. उदा. गुजरातमधील गीर अभयारण्यत आशियाई सिंह, काझीरंगा अभयारण्यत गेंडा, महाराष्ट्रात जळगांव जिल्ह्यातील पाल अभयारण्यत हरीण अशी विविध प्राणी, पक्ष्यांची अभयारण्ये उपयुक्त ठरलेली आहेत. अभयारण्ये, राष्ट्रीय उद्याने, पवित्र तळी यांची त्या दृष्टीने आवश्यकता आहे.

२. परस्थानी संरक्षण:

परस्थानी संरक्षण पद्धतीत सजीवांना आपल्या मूळच्या अधिवासापासून दूर नव्याने उभारलेल्या अधिवास क्षेत्रात सोडले जाते. त्यासाठी वनस्पती उद्याने, प्राणी संग्रहालय, जैव उद्यान, हरीण बागा, पक्ष्यांच्या बागा, जीन बँक, मत्स्यालये, पशु संवर्धन केंद्रे उभारली जातात. तेथे प्रयोगशाळा उभारल्या जातात व प्रयोग, संशोधन करून प्रजातीची वाढ व जोपासना केली जाते. उदा. मत्स्यसंरक्षणासाठी मुंबईचे तारापोरवाला मत्स्यालय.

संदर्भ :

१) सा.संरचना आणि सा.समस्या.	— डॉ.प्रदिप आगलावे, साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, २०११
२) पर्यावरण भूगोल	— डॉ.धारापुरे, पिंपळापुणे प्रकाशन, नागपूर, २००२
३) पर्यावरण शिक्षण प्रकाशन, कोल्हापूर,	— डॉ.प्रकाश सावंत, फडके

Coordinator - IQAC
Smt. Sindhutai Jadhao College
Mehkar, Dist. Buldana

303

